

Fejtő Ferenc és Németh Andor

Fejtő Ferenc és Németh Andor a huszadik század első fele magyar kulturális, s azon belül irodalmi életének jeles képviselői voltak. Életkoruk elválasztotta őket. Születési évük, 1891 és 1909 között 18 év különbség feszül. Németh némi késéssel a Nyugat első nemzedékéhez tartozott, a New York asztalainál, Osvát kihallgatására várva Kosztolányi, Karinthy és Somlyó Zoltán társaságában időzött, büszkén számon tartotta Adyval való személyes találkozásait. A világháború éveit civil internálként Kuncz Aladár társaságában francia várbörtönökben töltötte. A Renaissance folyóiratban Kassákkal egyszerre kezdte pályáját, s bécsi emigrációja idején csatlakozott a Ma köréhez. Első irodalmi, színházi sikereit a századelő irodalmi fénykorában aratta. Fejtő a Nyugat ún. „harmadik nemzedékének” tagja volt, ő írta a *Korunk* antológia, a nemzedék első együttes fellépését jelentő kötet előszavát. Pályája a huszas évek végén indult. A Bethlen-konzolidáció bukása, a világválság a kapitalista rendszer radikális bírálói közé sodorta. A kommunista összeesküvéssel vádolt Eötvös-kollégista diákok megrontójaként emlegették. Illegális tevékenységéért még börtönbe is jutott. 1930-1931-ben még nehezen lett volna elképzelhető, hogy ez a két ember: Németh és Fejtő barátságot köt egymással.

A történelem azonban egymás felé egyengette útjukat. Németh Andor mindig baloldali gondolkodású volt, ha a szélsőségeket el is utasította. A barátai megválogatásában nem volt ilyen óvatos. Szűk baráti körében három kommunista is akadt: József Attila, Arthur Koestler és Déry Tibor. Kassák ugyan nem volt kommunista, de a rendszer őt is a veszélyes destruktívok közé sorolta. Németh a szociáldemokráciával szimpatizált. Irodalmi ízlése modernebb volt a Nyugaténál, olykor vendégszerepelt a lapban, de ez sohasem vált otthonává. A börtönből kiszabadult Fejtő eltávolodott a kommunistáktól, s közel került a szociáldemokrata körökhöz. „Rovott” múltja, erősen szociális, kritikai szemlélete távolságot teremtett közte és a Nyugat folyóirat köre között. A nácik németországi győzelme, a bolsevizmustól való idegenkedés és az erősödő népfront-gondolat egyazon mezőbe terelte mindkettejüket.

Már csak az a pont hiányzott, amelyen össze kellett találkozniuk, azaz hogy ez a pont sem hiányzott. Németh Andor a bécsi emigráció éveit óta jó barátságot tartott fenn József Attilával. Költőként sokra becsülte, több írásban népszerűsítette, alkotó műhelyébe bejáratos volt. Fejtő valamikor a huszas évek végén találkozott a költővel, eleinte a szélsőbaloldalon működtek együtt. A Valóság című folyóirat egyetlen megjelenést számát közösen szerkesztették. A

kommunizmusból való kiábrándulásuk is nagyjából egy időben következett be. A *Medvetánc* kötetből kezdve Fejtő meggyőződéssel hirdette József Attila költői jelentőségét. A két értelmiségit, az idősebbet és az ifjabbat az életkorban közöttük elhelyezkedő költő kötötte össze egymással. Mikor került sor első személyes találkozásukra? Nem tudjuk. Németh, aki mindent olvasott, már első találkozásuk előtt is tudott Fejtőről. Lehet, hogy amikor 1932 nyarán Berlinben postán megkapta a *Valóság* példányát, még nem figyelte költő barátja szerkesztőtársára.

A *Korunk* című antológiáról azonban recenziót írt a Szocializmus című folyóirat 1935. júliusi számába, amely egyébként ekkor Fejtő fő közlési fóruma volt. Ismeretes, hogy ez az antológia a Nyugat ún. 3. nemzedéke költőinek első közös jelentkezése, s a versgyűjtemény bevezetőjét Fejtő Ferenc írta. Németh így méltatta írását: „*Fejtő Ferenc* bevezetésében tartózkodó gyöngédséggel s ugyanakkor ritka kritikai éleselméjűséggel jellemzi a kötetben szereplő költőket; megelőzőleg felvázolja Adytól kezdődőleg a magyar líra társadalmi hátterét s olyan szociológiai felkészültségről tesz tanúságot e mindaddig inkább hangulatilag érzékeltetett összefüggésekről, amelyre kevés példa van a hazai essay-irodalomban.” Aligha kell ennél jobb hangulati előkészítés egy első találkozáshoz. Fejtő is tudott Németh Andorról a párizsi kommünről írott könyvéből, és „a baba arcú Kaczér bácsi «*Toll*» című lapjába” írt „esszéit, kritikáit és karcolatait” is olvasta. Kafkáról ugyan József Attilától értesült 1933-ban, de egy olyan történettel, *A per* sztorijával ismerkedett meg, amelyet a költőnek egy barátja mesélt el. Ez a barát: Németh Andor volt.

A *Korunk* antológiáról szóló recenzió után a második gesztust is Németh tette: a Szép Szó 1936. július-augusztusi, 6. számában recenziót publikált Fejtő *Érzelmes utazás* című horvátországi útirajzáról. Az új méltatni való fedezetében valamit visszavett korábbi, Fejtő szociológiai felkészültségének szóló dicséretéből. Szóba hozta a szerző „világnézeti gátlásait”, „annakelőtte fanyar világnézetét”. Röviden, ironiától nem mentesen, de a tőle megszokott odafigyelő érzékenységgel és megbecsüléssel írt fiatalabb munkatársa kötetéről. Noha Fejtő csak alkalmi kirándulást tett könyvében a széppróza területére, Németh felismerte írói tehetségét. Említett ironiáját a mű két programjára irányította. Először az „eredetileg szociológiai szemlének tervezett útleírásra”, amelynek szerzője „elhatározza, hogy az ott-tartózkodás során tanulmányozni fogja a horvátok szociális és művészeti mozgalmait”. A könyvet épp azért dicsérte, mert Fejtőnek sikerült elszakadnia komolykodó útitervétől. A másik a családregény-jelleg: „A könyv utóhatásában kissé megfakulnak a szerző könnyű kézzel felvázolt rokonai – Ottó bácsi, Ivica és Náda, Zseni és Töny néni, még a regényes Erika is”.

Maradt a programon felüli ráadás. Ez volt az, ami a könyvet Németh számára élvezetessé tette: „A heves napsütés elernyeszti felelősségérzetét, a dolce far niente megejti s eleinte bátortalanul, majd tudatosan átengedi magát a terek és piacok, a vizek és ormok, a csend és a lárma értelemmentes bűvöletének... Prózája mindinkább áttüzesedik s az éltető erők, ízek és zamatok, az újonnan felfedezett életöröm-lehetőségek félszeg himnuszába csap át... sütteti magát a napon, gyönyörködik a világban s habzsolja örömeit, miknek annakelőtte csak képletekké egyszerűsített árnyékait ismerte volt”. Persze ez is lehetne program, még hozzá az előző kettővel ellentétes program, olyan, amely a következő években „Sziget-

magatartásként” vált divatosná a magyar értelmiség körében. Németh, tudatosan egyensúlyozva a „restség” eddigi „dicséretét”, eztán épp azért méltatta a könyvet, mert szerzője mértéket tudott tartani pogány természetimádatában: „Tiszta szívünkől engedélyezzük a kispénzű és kötöttmozgású intellektuelnek az élet egyszerű örömeivel való ártatlan és átmeneti barátkozást, noha több fiatal közíró ismerek, akiknek világszemléletében jóvátehetetlen elváltozásokat okozott a természettel való túlhevés barátkozás. Kevés kivétellel valamennyit korrumpálta a napsütés. Fejtőt szerencsére megóvja történelmi iskolázottsága a természetvallás korybantikus túlzásaitól ; a pálmafák alatt is civilizáltan gondolkodik.” Egyetértéssel idézte Fejtő szép hitvallását, még ha kritikájának záró soraiban némi szkepszissel is nyilatkozott megvalósíthatóságáról: „Polgár vagyok, mert kissé szeretem ellenségeimet, többre becsülöm a vitát a tannál s csak olyan szemlemben rendben érzem magamat egészen jól, amely a kételkedés szabadságát törvényesen biztosítaná”. Olyan krédó volt ez, amelyet legszívesebben Németh is a magáénak vallott volna.

Találkozásukat József Attila szervezte meg: „Fejtővel József Attila hozott össze. olvassuk Németh emlékiratában – Attila egyszer vacsorára hívott meg Fejtővel együtt. Egy más alkalommal Fejtő hívott meg magához Attilával.” Természetes tehát, hogy amikor Ignotus Pállal 1935 nyár végén, ősz elején összeállították a tervezett Szép Szó című folyóirat munkatársi gárdáját, mind Németh, mind a későbbi szerkesztő, Fejtő a folyóirat belső munkatársai gyanánt kerültek szóba. A fiatalabb társ 1936 decemberében viszonzotta Németh kétszeres kritikái figyelmességét. Elismerő kritikát tett közzé a gróf Teleki László életét feldolgozó *A kegyenc* című könyvről, amelyet Németh Andor Horváth Zoltánnal közösen írt. A kötetet „a magyar életrajzi regény kiemelkedő alkotásaként” méltatta, s a Strachey-típusú történelmi életrajzok közé sorolta. Nem csupán irodalmi erényeit, „az olvasó mentesítését” dicsérte „az anyag feldolgozásának problémáitól”, hanem úgy látta, hogy a szerzők „történet szemléletben is újat nyújtanak”. A folyóirat két munkatársa közötti kölcsönös megbecsülés, a barátságos kapcsolat ezzel biztosítva volt, de az igazi erőpróba még csak ezután következett. Mindkét író történelmi életrajz és korkép írására vállalkozott, s témájuk nemcsak érintkezett, hanem részben fedte is egymást.

Igaz, hogy Fejtő műve, „a II. József-könyv... majd az 50-es évek elején, Párizsban jelenik meg: *Un Habsbourg-révolutionnaire Joseph II. Portrait d'un despote éclairé* címmel”, s erről a könyvről, a népi demokrácia ellenségévé nyilvánított szerző munkájáról Németh, ha akart volna, sem írhatott volna a magyar sajtóban. A későbbi mű fejezeteiből, illetve a fejezetek előzményeiből azonban több is napvilágot lát a harmincas évek magyar orgánumaiban, köztük a Szép Szóban is. Sőt, a két korrajz-író között még nemes vetélkedésre is sor került a Szép Szó 1936. szeptemberi számában publikált kettős közleményben, amely a *II. József és Nagy Frigyes találkozása* címet viseli, s amely ugyanarról a történelmi eseményről előbb Németh Andor, majd Fejtő írását közli, az alábbi lapalji jegyzettel: „Nagy Frigyes és II. József találkozását mutatjuk itt be párhuzamosan két író ábrázolásában. Az első Fejtő *II. József* című tanulmányából, a második Németh Andor sajtó alatt lévő *Mária Terézia* könyvéből tartalmaz szemelvényeket”. Németh tehát kétségkívül képet alkothatott Fejtő rivális koncepciójáról. Az ő *Mária Terézia* életrajzának

kiadására 1938-ban került sor, erről pedig Fejtőnek a maga könyve előmunkálatai során állt módjában ítéletet alkotni.

Két Habsburg. Anya és fia. Két császár, akik egymást követik a birodalom trónján. Rokonok és ellentétek. Két kor találkozása és szétválása. Mária Terézia uralkodásának utolsó korszakáról nem lehet anélkül írni, hogy II. József alakja hangsúlyal föl ne vetődjék. De a kalapos király ténykedésének megértése érdekében is folytonosan vissza kell utalni a császárnő korára. Hogy ki melyiküket választja műve főhőséül, az már önmagában véve árulkodik a szerző gondolkodásáról és ízléséről. Ilyen páratlan összehasonlítási lehetőség esetén a két író alkotó módszerének sajátos vonásaira is éles fény vetül. A két író: József Attila két barátja volt. Ignotus Pál mellett ők ketten voltak azok, akik a legtöbbet tették a költő érdemei elismeréséért életében és öröksége ápolásáért közvetlenül a halálát követő években. Mindketten a Szép Szó munkatársai voltak. Mindketten urbánusok, baloldaliak, szorosabban vagy lazábban a szociáldemokrata irányhoz kapcsolódtak. Az egyik fiatalabb, keményebb, kombattívabb, a másik idősebb, legalábbis látszatra lágyabb kedélyű. Vajon hogy intéződött el közöttük ez a túlságos közelségből eredő versenyhelyzet, amely konfliktusok, nézeteltérések veszélyét rejtette magában?

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a két szereplő egyikének, Fejtő Ferencnek a véleményét ismerjük. A *Mária Terézia*-könyvről írott recenziója ugyanis a Szép Szó 1938. szeptember-októberi számában látott napvilágot. A recenzens tisztában volt vele, hogy az üres udvariaskodás, a diplomácia, a mimikri itt nem segít. A Szép Szó olvasói, akik már tanúi voltak Nagy Frigyes és II. József találkozásáról készült beszámolójuk versengésének, árgus szemekkel figyelték, hogy oldja meg Fejtő a feladványt. Mindenek előtt, nem hallgatta el a konkurens viszonyt. A gondolatmenet súlypontján tudatosította a tétet: „Könyvének különösen arra a részére voltam kíváncsi, amelyben Mária Terézia s fia, József viszonyát állítja elénk, – ennek a szakasznak némiképp „specialistája” lévén magam is. Németh Andornak nem volt célja, hogy különösképp elmélyedjen anya és fiú korszakos ideológiai és gyakorlati vitájában, ellentétében. Futólag érzékelteti csupán a nagy párviadalt – (hálás is vagyok érte, mert nem tette az én munkámat feleslegessé) –, de észrevette, meglátta, jól látta meg.” El kell ismernünk, a feladat megoldása ügyes és elegáns volt. A bírálat első felében a dicséreté volt a terep, amely a következő megállapításokban csúcsonyult ki: „Jobban ezt nem lehet megcsinálni. Aminthogy egyáltalán nehéz lenne jobb könyvet írni Mária Teréziáról. Jobbat nehéz, artisztikusabbat lehetetlen. Legföljebb mást lehet írni. Kevésbé stilizáltan művészi, csevegőt ; kevésbé hölgyeknek valót ; unalmasan szubsztanciálisabbat”.

A dicséretbe azonban nagyon sok rejtett fenntartás belefért. Fejtő jogosan kiemelte az írói hatáskeltésnek Németh rendelkezésére álló és alaposan ki is aknázott eszköztársát: „csupa könnyedség, kellemesség, csupa grácia” – írta. Dicsérte „emberi, derűs, kissé frivol kíváncsiságát”, amely számúz a könyvből minden „nehézkességet, számúz belőle mindent, ami nem „elcseveghető”, amivel egy mondain társalgó nem fáraszthatja úri- és hölgypublikumát”. Dicsérte a mű „szalónstílusát”. Dicsérte a „petite histoire”-okat, amelyekben Németh „elpletykálja” hösnője életét, s a „szellemes aperçu-ke”t”, amelyeket az író e pletykákhoz fűzött. Ez a méltatás iskolászerűen ironikus lett volna, ha Fejtőből

hiányozna az éberség. Ámde az iróniát a kellő ponton leszerelte, látszattá fokozta le: „Németh Andor beugratja olvasóit a könnyedségével ; az uralkodás legmélyebb kérdéseiről beszél oly ártatlanul, mintha pletykálna ; kifogástalan pontosságú történeti igazságot nyújt oly hanyag eleganciával, mintha az igazság lenne a számára a legközömbösebb. Könnyed, holott komoly, igénye, hogy felületesnek lássék, holott alapos, történetírásunk számos tévedését helyreigazítja, de... súlytalanul, előkelő szerénységgel”.

A kritika talán ezen a ponton volt a legpontosabb, a legtelítettebb. Az olvasó szinte követeli, hogy mondja el már végre a recenzius, mely pontokon tér el véleménye a méltatott műtől. A gondolatmenet második felében az írás ezt az igényünket is kielégíti. „Néhány jelentéktelenebb megállapításával kell csak vitába szállnom” – vezette be azokat a pontokat, amelyekben az ő nézőpontjából a XVIII. századi közép-európai történelem kérdései másként látszottak, mint Németh Andor könyvében. Ezek a megjegyzések pontosító, elmélyítő szándékú történelmi kiigazítások. Az igazi, átfogó bíráló megjegyzéseket a recenzius a kritika harmadik részére tartogatta, s újra dicséretbe csomagolta őket.

Fejtő ekkor – ahogy Agárdi Péter monográfiájában nagyon pontosan megállapítja – demokratikus, humanista szocialistaként elhatárolódott mindentől, aminek a bolsevizmushoz köze volt, mégis elkötelezett baloldalinak volt tekinthető. Némethnek ebből az alapállásból éppúgy szemére vetette, hogy „nem tartozik a harcosok közé”, ahogy ezt pár éve József Attila is tette. Szemében a *Mária Terézia* szerzője túlságosan puha, túlságosan relativista szerzőnek számított: „ugyanolyan igazságos rokonszenvvel elevenítette fel a császármét, amilyennel a kommünardokat vagy egy másik könyvében Teleki László grófot s forradalmár emigránsársait ábrázolta”. Ezt a történelmi attitűdöt vállaltan amorálisnak tartotta: „A jó és rossz küzdelmét (ha bizonyos tekintetek nem feszélyeznék) egészen közömbösen s pártatlanul tudná szemlélni. Velejég szkeptikus; tudja, hogy mindenkinek igaza van s mindenki hazudik”. Az elmondottak alapján, s ítélete talán ezen a ponton leegyszerűsítő és torzító volt, írása konklúziójában Németh Andort esztéta történészként állította be, a Kosztolányi-típus történelmi megnyilvánulását látta benne.

Fejtő recenzióját azért volt érdemes alaposabban szemügyre venni, mert Némethtel kapcsolatban itt kifejtett álláspontja egész további közös pályaszakaszukon nem változott lényegesen. Idősebb társáról írásban eztán már csak a müncheni Látóhatárban 1954-ben megjelent nekrológiájában nyilatkozott. 1938 utáni kapcsolatuk alakulásáról részben ebből a búcsúzó írásból értesülünk, részben pedig azokból a mondatokból, amelyeket emlékiratában szentelt neki. Eleven kapcsolatuk a Szép Szóban való együttműködésük rövid szakaszát, 1936-1937-et követően nem mondható hosszú időtartamúnak. Fejtő 1938 tavaszán elhagyta az országot és Franciaországban telepedett le. Németh itthon maradt. Családjával csak egy évre rá, 1939 április elején választotta, sok más magyar zsidó értelmiséggel együtt, ifjabb barátja megoldását. „Nem tudom, ki beszélte rá, hogy... újra emigrációba menjen, de valaki nyilvánvalóan rábeszélte. Talán nekem is volt részem benne, meg Ignótus Pálnak, aki ugyanakkor Londonba emigrált” – olvassuk Fejtő nekrológiájában.

Párizsban 1939-ben nagy volt a forrongás magyar emigráns körökben. A régebbiek fogadták az újonnan jötteket, a kapcsolatok újraszövédek. Szervezetek alakultak, megindult a klikkesedés. Fejtő emlékiratában – Koestlert is bevonva a körbe – gyakori találkozásairól számolt be. Németh pontosabban emlékezett. Megérkezésük után „Fejtő jelentkezett, és levitt a borbélyhoz.” Aztán: „Fejtőék a Place des Vosges-on laktak. E lakásban többször meglátogattam Fejtőéket.” Az események azonban felgyorsultak. Kitért a háború, a németek megszállták Franciaországot. Némethék elhagyták Párizst és évekre a Marseille melletti kis halászfaluban, Cassisban húzták meg magukat. Fejtő is vidékre költözött, Lot megyében, Közép-Franciaországban telepedett le. Az emigránsok között évekig akadozott, de azért fennmaradt az érintkezés. A Cahors-ban, illetve a város környékén élő Fejtő Ferenc cassisi látogatását, amire több ízben is sor került, több fénykép is megörökítette. Ha az időbeli megjelölés korrekt, akkor a találkozást Németh kezdeményezte azzal, hogy 1943-ban felkereste barátját. Fejtő csak viszonzta a látogatást: „Még írni is van erőd, türelmed? – álmélkodtam. 1943-mat írtak, Páris megszállása óta nem láttuk egymást. Végül is felkerestem, Pech-del-Lucben, Cahors-tól negyven kilométernyire, ahova a vihar vetette. Hogy írjam le hajlékát? Kunyhónak nevezzem, vagy viskónak? A hegy oldalán csüngött egy mély árok felett. Úgy hajolt rá, mint az öngyilkos a hid karfája fölé, melyről a következő pillanatban ledobja magát. Olyan elhagyatott helyen, oly mélyen beágyazva Lot-megye girbe-görbe hegyei közé, hogy azt hittem, biztonságosabb helyet nem is találhatott volna magának”.

A háború vége felé Németh a Toulouse melletti Montaubanba költözött, s ott érte őt 1944 augusztusában a felszabadulás. Fejtő tudomást szerzett barátja tartózkodása helyéről: „Mikor 1944 szeptemberében, Franciaország felszabadulása után, első utam hozzá vezetett, Montaubanba, ahol néhány év óta meghúzódva élt, Kafka műveibe merülve találtam” – írta a nekrológiában. Kafka említése nem véletlen. Ekkor készült Németh *Kafka ou le mystère juif* című könyve, az egyik olyan, francia nyelven megjelent munkája, amelytől valószínűleg azt remélte, hogy utat nyit számára a francia irodalmi-szellemi életbe. Az 53-55 éves magyar írónak és kritikusnak be kellett azonban látnia, hogy most már késő új életet kezdenie. Ha olyan fiatal lenne, mint Fejtő, talán visszautasítaná a Magyarországról érkező ajánlatot: térjen vissza hazájába, s fogadjon el egy folyóirat-főszerkesztői állást.

A legemlékezetesebb arcképet a háború végi Németh Andorról Fejtő készítette a Toulouse melletti mezővárosban: „Kirándultam Montaubanba, hogy vizontlássam Németh Andor barátomat. Ő most sem a jelenben élt, hanem valahol egészen másutt. Éppen a túlvilág problémája foglalkoztatta... Elbeszélgettünk a marxizmusról. Nem érti, mondotta, hogyan lehet érvényesnek tekinteni egy száz éve keletkezett gazdasági és társadalmi diagnózist. – Mindez túlságosan borús szemlélet vagy szemszög – vetette ellen Németh. – Kedélyesebb, léhább, könnyedebb filozófiára lenne szükségem. Szeretem a katolicizmus frivolitását. Krisztus igazi szabadgondolkodó volt. Nem törődött hétköznapi gondokkal, tudománnyal, halállal. Ugyan miért ne lehetne halhatatlan a lélek? Aztán kedvenc szerzőjét, Kafkát idézte: „Van remény. De mire és kinek a számára? Nem tudjuk”. ”Fejtő emlékezésében jelezte, hogy Németh halálát okozó szívbetegségének első jelei már ekkor mutatkoztak: „Montauban piacterén sétálgattunk, körülöttünk bőségben a gyümölcs

és a zöldség, amikor Németh egyszerre csak megtorpant. Halottsápadt volt az arca. Gyorsan egy padhoz lépett, hogy leülhessen. A roham elmúltával felkelt, elmosolyodott, és úgy beszélt tovább.”

Montaubanban, elszigetelve a világtól, időnként beutazva a közeli Toulouse-ba, időnként felutazva a fővárosba, a hazatérés tűnt számára megfelelő megoldásnak: „rá hagyta magát beszélni 1947-ben – írja Fejtő – a Budapestre való visszatérésre, abban a reményben, hogy némi anyagi biztonságban fejezheti be pályafutását. Úgy gondolta akkor, hogy „közvetítő” lehet majd a „*Csillag*” című folyóirat élén, amelynek szerkesztését rábízták, Nyugat és Kelet között. Amikor e föltevésében csalódott, már késő volt levonni a konzekvenciákat.” A baráti kapcsolat Fejtővel a hazautazásáig fennmaradt. Fejtő Ferenc mesélte el nekem 1983-ban, hogy Charles fiának keresztapja Németh Andor lett. Az 1945 tavaszán született Charles keresztelőjéről hazatérve érte először az újdonsült keresztapát az a szívtattak okozta rosszullet, amely 1953-ban végzett vele. Mint fentebb idéztem, emlékiratában ezt a jelenetet Fejtő korábbi időpontra, Montaubanba helyezte.

1946 őszén és 1947 tavaszán, miután Németh családjával visszaköltözött a francia fővárosba, személyes kapcsolatuk újra megélnékvült. Barátságuk dokumentuma Németh Andor méltató hangvételű kritikája Fejtő Heine-könyvéről, amely a párizsi Magyar Szemlében közvetlenül hazaköltözése előtt, 1947 áprilisában látott napvilágot: „Heinéért helytállni, Heinét szeretni, Heinét arra a helyre állítani, mely őt a német irodalomban megilleti, 1943-ban tüntetés-számba ment. Ez a „csak azért is” jellege a könyvnek ma természetesen idejétmúlta. A náci-hatalom összeomlásával eltűnt az a hamis esztétikai teória is, mely a származás, a vérség alapján méricskélte művek jelentőségét és értékét. Hogy Heine zsidó volt, ma már nem csökkenti érdemeit. De persze arra sem ok, hogy külön érdemül tudjuk be neki. Ezt Fejtő sem teszi. Könyve tisztára mossa Heinét azoktól a rágalmaktól, amelyeket önmagával szemben sem kíméletes ironiája s polemizáló támadókedve váltott ki s *a szabadgondolkodót ünnepli benne, a szabadság törhetetlen fanatikusát, a hálványrombolót, az örök kritikust.*”

A két barátnak Németh utólag előkerült emlékezéstöredéke szerint 1947 nyarán még módja nyílt egy budapesti találkozásra is: „megérkezett Párisból egy barátom, *Fejtő* Ferenc. Nagy fontosságú dolgokat tárgyalt *Boldizsár* Ivánnal és azt hiszem, akkor ügyeskedte ki, hogy megbízták a párizsi magyar információs iroda vezetésével. Közben beszélt *Komlós* Aladárral, hogy támassa fel a *Szép Szót*. Minthogy én már elköteleztem magam a kommunistákkal, Fejtő *Komlós*nak szánta a feltámasztandó *Szép Szó* irányítását. A vége az lett, hogy összejött egy csomó író a Belvárosi Kávéházban. Forró nyár volt, mindenki ingujjban ült, mindenkinek izzadt a homloka. Fejtő nagy beszédet tartott, én is hozzászóltam a dologhoz, de éreztem, hogy az összejött írók ellenségnek tekintenek.” A fordulat évétől aztán Fejtő nem kívánatos személynek, majd a népi demokrácia ellenségének lett minősítve.

A baráti kapcsolat fenntartását a kommunista kultúrpolitika kiépülése megnehezítette, de kezdetben nem akadályozta meg. Németh hazatérése után közeli jó kapcsolatba került Lukács Györggyel, és mint a *Csillag* főszerkesztője, a folyóirat első számában közölte a filozófus rendkívül szigorú kritikáját Fejtő Heine-könyvéről. „Lukács megtisztelt azzal, hogy egy kis tanulmánnyal lepett meg –

olvassuk Németh emlékiratának nem közölt részleteiben. – Fejtő Ferenc barátomnak Heine könyvét bírálta szigorúan, de igen udvariasan. Horváth Márton nem akart hátramaradni és a következő napokban durva és ízléstelen kirohanást intézett Fejtő könyve ellen. Én rögtön írtam egy lapot Fejtőnek, mire az egy cikkel válaszolt. Cikke Zsolt lapjában jelent meg. Abban a legnagyobb tisztelettel és alázattal vette tudomásul Lukácsnak azokat a kifogásait, melyeket könyvével szemben emelt és könyve mentségére azt hozza fel, hogy művét egy eldugott faluban írta, ahol nem állt módjában bizonyos kérdéseknek alaposan utána nézni. Azt azonban, folytatta tovább, „Horváth Mártont azonban nem veszem komolyan. Nem tudom, milyen alapon szól hozzá olyasmihhez, amihez nem ért”. ”A könyv olvasmányosságát elismerő lukácsi sorok alighanem Németh Andor diplomáciája szelídítő hatásának tudhatók be. Németh párizsi és Lukács budapesti kritikájának kontrasztja rávilágít az éles határra, amely akkor Nyugat-Európa és Közép-Európa között húzódott. Németh hazautazása ezekben az években végül is végső és teljes elszigetelődést jelentett a két barát között, amelyet csak a halálhír függesztett föl.

Ez a két magyar írástudó, a Szép Szó két munkatársa, a két korrajz-író, József Attila két barátjának, öröksége hű őrzőinek vázlatos, hézagos, de hiteles közös története. Benne van ebben a közös történetben a huszadik század első fele magyar értelmiségének szép szellemi küzdelme és tragikus sorsa, ami legalább Fejtő Ferenc esetében, hála hosszú életének, eljuthatott a feloldás stádiumába.